

ג. אלישע הנביא בעיני מלך ארם

1. מיהו זה שעשוי לגלות את סודותיו של מלך ארם?

יא וַיִּסְעַר לֵב מֶלֶךְ אֲרָם עַל הַדָּבָר הַזֶּה
וַיִּקְרָא אֶל עֲבָדָיו וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם:
הֲלוֹא תִּגִּידוּ לִי, מִי מִשְׁלָנוּ אֶל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל?

מלך ארם הנסער בטוח כי גילוי סודותיו הצבאיים, שבהם נועץ אל עבדיו "אל מקום פְּלִנִי אֶלְמִנִי תִּהְיֶה", נעשה על ידי מרגל המצוי בין עבדיו. מה שיש לעשות, אפוא, הוא לגלות מיהו מרגל זה.

האם כבר הגיעה אל מלך ארם שמועת קיומו של אלישע, "הַנְּבִיא אֲשֶׁר בְּיִשְׂרָאֵל", או שמא רק מדברי אחד מעבדיו באותה אספה למד לראשונה על קיומו של הנביא? אם סיפורנו אכן מהווה המשך לסיפור ריפוי נעמן, על אף היותו סיפור עצמאי (כפי שהראינו לעיל א2), מסתבר שאין זו הפעם הראשונה שמלך ארם שומע על אלישע. הרי נעמן שר צבאו כבר ציטט באוזניו את דברי הנערה מארץ ישראל אודות "הַנְּבִיא אֲשֶׁר בְּשֶׁמְרוֹן" המסוגל לרפאו מצרעתו, ומלך ארם שלח את נעמן לשומרון על מנת שאותו נביא אכן ירפאו. אמנם אין לנו עדות מפורשת בסיפור הקודם על מה שסיפר נעמן למלכו אודות אלישע כשחזר מארץ ישראל טהור מצרעתו, אולם סביר שנעמן אכן סיפר על גדולת הנביא אשר בישראל, ועל כל פנים - גופו שנטהר היה עדות מרשימה לכוחו של נביא זה.

מדוע, אפוא, אין מלך ארם מעלה על דעתו כי הנביא הישראלי הזה הוא האחראי לגילוי סודותיו הכמוסים למלך ישראל?

נראה כי התשובה לכך טמונה בתפיסתו של מלך ארם את מהות תפקידו של הנביא. בסדרת העיונים שהוקדשה לסיפור ריפוי נעמן, בעיון ג3 (בחלקו השני), העלינו השערה אשר נבעה מן הסיפור ההוא, ביחס לאופן שבו תפס מלך ארם את מהות תפקידו של הנביא ואת טיב הקשר שבינו לבין המלך. אמרנו שם, כי אלישע - "הַנְּבִיא אֲשֶׁר בְּשֶׁמְרוֹן" - נתפס בעיני מלך ארם כאחד מהנביאים שפעלו בחצרות מלכים במזרח הקדום (ואולי אף בארם) - פקיד בחצר המלך, שמילא תפקידים מאגיים בשירות מלכו.¹ נביא זה אמנם הצליח במקום שבו נכשלו אחרים, לרפא את נעמן מצרעתו, אולם קיים מרחק רב בין 'הצלחה רפואית' חד-פעמית זו לבין ידיעת סודות צבאיים נסתרים של ארם וגילויים

1. באותו עיון הסברנו, על פי הנחה זאת, מדוע לא ראה מלך ארם כל צורך לציין באיגרתו למלך ישראל, כי הכתובת לריפוי נעמן היא "הַנְּבִיא אֲשֶׁר בְּשֶׁמְרוֹן".

למלך ישראל פעם אחר פעם בעקביות. כוח כזה, של ידיעת נסתרות בצורה מדויקת ושיטתית, לא היה מוכר למלך ארם בקרב 'הנביאים' שבסביבתו התרבותית-דתית.² נעמן, בטרם נרפא על ידי אלישע (במחצית הראשונה של הסיפור ההוא), היה שותף מלא לתפיסתו של מלכו את מהות תפקידו של הנביא.³ אולם ריפוי חולל בו שינוי דרמטי: לא רק הכרת טובה הייתה בו כלפי הנביא שריפאו, אלא תפיסה חדשה לגמרי של תפקידו כשליח של אלוהי ישראל, שהוא ורק הוא אלוהי אמת.⁴ אולם נעמן היה בודד בין הארמים בתפיסתו החדשה. הוא הפך להיות 'גר תושב', השב למלכו ולעמו שהם עובדי אלילים.⁵ על כן, אף שנעמן סיפר למלכו, כמסתבר, על גדולת אלישע שריפאו מצרעתו, לא יכול היה לשנות מן השורש את יחסו של מלכו אל הנביא שבישראל. רק תוספת דרגה יכול היה להוסיף לאלישע בעיני מלכו, אך לא שינוי מהותי של תפיסתו, המשווה את אלישע לנביאי אומות העולם המפְּרִים למלך ארם. זו הסיבה לכך שמלך ארם היה משוכנע כי מרגל מצוי בין עבדיו, ולא העלה על דעתו כי הנביא שעליו שמע הוא המגלה את סודותיו.

2. מיהו "אֶחָד מֵעֲבָדָיו" של מלך ארם?

יב וַיֹּאמֶר אֶחָד מֵעֲבָדָיו: לֹא אֲדָנִי הַמֶּלֶךְ

כִּי אֱלִישֵׁעַ הַנְּבִיא אֲשֶׁר בְּיִשְׂרָאֵל

יְגִיד לְמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תִּדְבֹּר בַּחֲדָר מִשְׁפָּכְךָ.

2. על ההבחנה בין נביאי אומות העולם הללו לבין נביא האמת הישראלי עמד הרמב"ם בהלכות יסודי התורה פרק י הלכה ג:

והלא המעוננים והקוסמים אומרים מה שעתיד להיות, ומה הפרש יש בין הנביא ובינם? אלא שהמעוננים והקוסמים וכיוצא בהם, מקצת דבריהן מתקיימין ומקצת אין מתקיימין... ואפשר שלא יתקיים מדבריהם כלום, אלא יטעו בכל... אבל הנביא, כל דבריו קיימין... ובדבר הזה הכתוב הבטיח ואמר, שאותן הדברים שמודיעין המעוננים והקוסמים לאומות ומכזבים, הנביא יודיע לכם דברי אמת, ואין אתם צריכין למעונן ולקוסם וכיוצא בו... (וכאן מביא הרמב"ם את הפסוקים בדברים י"ח, יד-יח).

וראה עוד את דבריו בהקדמתו למשנה, עמ' לב-לג במהדורת ר"י שילת.

3. ועל כן פנה אל מלך ישראל ונתן לו את האיגרת מאת מלך ארם. שותפותו של נעמן להשקפה זו באה לידי ביטוי בעוד כמה מעשים ודיבורים של נעמן במחצית הראשונה של הסיפור ההוא, ועמדנו על כך בעיונים המתאימים.

4. ראה על כך את מה שנאמר בעיון ד בסדרת העיונים ההיא: "פסקה שלישית (טו-יט): המהפך באישיותו של נעמן".

5. ראה מה שנאמר בעיון ד שם, סעיף 5. בדידותו מן הבחינה הדתית בחברה שבה חי באה לידי ביטוי בבקשתו מאלישע (ה', יח): "לְדַבֵּר הַזֶּה יִסְלַח ה' לְעַבְדְּךָ, בְּבֹא אֲדָנִי בֵּית רַמְזָן לְהִשְׁתַּחֲוֹת שָׁמָּה, וְהוּא נִשְׁעָן עַל יְדֵי וְהִשְׁתַּחֲוִיתִי בֵּית רַמְזָן, בְּהִשְׁתַּחֲוִיתִי בֵּית רַמְזָן, יִסְלַח (נא) ה' לְעַבְדְּךָ בְּדַבֵּר הַזֶּה".

מי הוא עבד זה (שהוא שר משרי מלך ארם) אשר יודע לתלות את גילוי סודותיו של מלך ארם בוודאות כזו באלישע הנביא אשר בישראל? מסתבר שהוא יודע זאת מחמת היכרות ישירה עם אלישע ועם כוחו המופלא, שלולי כן - במה שונה עבד זה ממלכו? לו שמע אף הוא, כמלכו, שמועה רחוקה על קיומו של אלישע, הרי כבר אמרנו כי אין די בשמועה זו כדי לתלות באלישע את הגילוי המתמיד של סודות ממלכת ארם. מסתבר, אפוא, לזהות עבד זה עם נעמן (המכונה על ידי מלכו "עבדי" - ה', ו). נעמן הכיר את גדולת אלישע, וידע כי נביא זה הוא איש אלוהים, ולא מגיד עתידות מפקפק כדרך נביאי אומות העולם. לפיכך הוא הסיק כי גילוי סודות צבא ארם לטובתם של ישראל, ודאי מעשה הנביא הזה הוא.

בתגובתו לדברי מלכו, מעוניין נעמן להסיר חשד ריגול מאנשי צבאו, ולהצדיק את הכישלונות הרצופים שהיו מנת חלקם של חייליו על אדמת ארץ ישראל. ואולי אף יותר מכך: נעמן מעוניין להסיר חשד מעל עצמו, שכן לאחר חזרתו מארץ ישראל נפעם ממה שפגש בה, הוא חש כמי שנופל עליו חשד הריגול לטובת ישראל. אפשר, ששאלת מלכו - "הלא תגידו לי, מי משלנו אל מלך ישראל" - נתפרשה לו כרמז מכוון נגדו, והוא דוחה רמז זה באמרו "לוא אדני המלך...", כלומר לא אני הוא האשם, "כי אלישע הנביא אשר בישראל...".

אפשר גם, שבתארו את אלישע באוזני מלכו כזה אשר "יגיד למלך ישראל את הדברים אשר תדבר בחדר משכבך" מסתתרת כוונה נוספת: להביא את מלכו לידי הפסקת שילוחם של גדודי ארם בישראל.⁶

זיקה מילולית, הקיימת בין הסיפור ההוא לבין סיפורנו, מחזקת את השערתנו: אלישע אמר שם (ה', ח): "יבא נא אלי יידע כי יש נביא בישראל". ואכן, נעמן בא אל אלישע, ולבסוף ידע דבר זה. והנה, עתה הוא מגלה את ידיעתו זו במילים דומות (יב): "כי אלישע הנביא אשר בישראל יגיד למלך ישראל...".

אם אכן צודקת השערתנו, יש לשאול: מדוע אין הכתוב בסיפורנו מציג את נעמן בשמו? אפשר שעובדה זו נובעת מכך שסיפורנו הוא סיפור עצמאי, שאיננו תלוי בקודמו. בסיפורנו אין חשיבות לשאלה מיהו העבד הדובר אל מלכו, ודי בכך שנניח כי עבד זה מכיר את אלישע היכרות אישית ישירה.

אפשר גם, שכישלון דבריו של עבד זה להניא את מלכו מלהמשיך את פשיטות גדודי ארם בישראל (אם אכן זו הייתה כוונתו) - ואדרבה, הלא דבריו הביאו לעימות חזיתי של מלכו עם הנביא הנערץ עליו - הוא שגרם להעלמת שמו, משום כבודו. על כל פנים, לא מצאנו ביטוי להשערתנו, לא במדרשי חז"ל ולא בדברי הפרשנים שבהם עיננו, ולפלא הדבר בעינינו.

6. ראה דברינו לעיל 'נעמן' ד סעיף 4: "המהפך ביחסו של נעמן לארץ ישראל ולעם ישראל".

3. התרחבות פרסומו של אלישע בארם

פרסומו של אלישע בקרב הצמרת הארמית בתחילת סיפורנו רחב בהרבה מזה שבסיפור ריפוי נעמן:

- מקור פרסומו בסיפור ההוא היה בדברי "נערה קטנה מארץ ישראל" המשמשת שפחה בארם; מקור פרסומו בסיפורנו הוא בדברי אחד משריו של מלך ארם.
- הנערה הקטנה מכנה את אלישע "הנביא אֶשֶׁר בְּשִׁמְרוֹן" ואינה נוקבת בשמו; השר הארמי מכנהו "אֶלְיָשָׁע הַנְּבִיא אֶשֶׁר בְּיִשְׂרָאֵל".
- הנערה הקטנה סיפרה על כוחו של הנביא לרפא חולים, וכוח זה לא הוכח עדיין באותה שעה; בסיפורנו מספר עבדו של מלך ארם על כוחו של אלישע לדעת נסתרות, כוח שכבר הוכח בפועל פעמים אחדות בגילוי סודות צבא ארם.
- לנס שעשה אלישע לנעמן הייתה משמעות אישית לנעמן, ועל כן אף התרשמותו הייתה אישית, ולא הייתה עשויה להתפשט הרבה בארם; אולם בסיפורנו מתרחבת יכולתו של הנביא מעשיית נסים בתחום הפרטי לעשייתם בתחום הלאומי, במה שנוגע ליחסי ישראל וארם. כך הופכת דמותו של הנביא לחשובה בעיני מלך ארם עצמו ובעיני כל עבדיו.

אמנם, התרחבות זו של פרסום שמו של אלישע בקרב הארמים בסיפורנו, נראה שהיא מבוססת על ההתרחשות המתוארת בסיפור הקודם ונתאפשרה רק הודות לה.⁷ בתחילת הסיפור הקודם לא הכיר איש בצמרת הארמית את אלישע ולא שמע אודותיו. והנה בסיפורנו שמו מוכר ויכולתו ידועה לאנשיו של מלך ארם (ולפחות לאחד מהם), וכנראה גם למלך ארם עצמו. דבר זה נובע כנראה מפעילותו הקודמת של אלישע בהקשר הארמי.

4. טעותו של מלך ארם

האם קלט מלך ארם את המשתמע מדברי עבדו, שתיאר את יכולתו של אלישע לדעת כל נסתר? האם הבין המלך כי אלישע אינו נביא כאותם נביאים שהורגל אליהם, ועל כן אין טעם ואין אפשרות לפעול נגדו ולהמשיך בפעולות הקודמות נגד ישראל? הבה נקרא:

יג וַיֹּאמֶר: לָכוּ וּרְאוּ אֵיכָה הוּא וְאֶשְׁלַח וְאֶקְחָהוּ
וַיַּגֵּד לוֹ לְאִמְרוֹ: הִנֵּה בְּדַתְּךָ.
יד וַיִּשְׁלַח שְׁמָה סוּסִים וְרָכַב וַחֲמִיל כְּבֹד
וַיָּבֵאוּ לְלִילָה וַיִּקְפּוּ עַל הָעִיר.

7. דבר זה פשוט וברור בייחוד על פי הנחתנו בסעיף הקודם, כי עבדו של מלך ארם בסיפורנו הוא נעמן. מה שנכתוב למעלה נכון אף ללא זיהוי זה.

תשובה חד-משמעית עולה מפסוקים אלו ביחס לשאלתנו: מלך ארם לא הבין מה ייחודו של "אֱלִישֶׁע הַנְּבִיא אֲשֶׁר בְּיִשְׂרָאֵל" ומה כוחו. אמנם אין הוא מכחיש את דברי עבדו ואין הוא מפקפק בהם, ואדרבה - החלצותו לפעול כפי שפעל כדי לתפוס את הנביא ולהביאו לארם מוכיחה שקיבל את דברי עבדו באמון מלא; אולם המסקנה שהסיק מתיאור כוחו של אלישע בפי עבדו הייתה הפוכה מן הצפוי: לא הכרה בעליונות כוחו של הנביא והחלטה להפסיק את פעולות האיבה חסרות התוחלת נגד עמו של נביא זה, אלא העלאת תכנית לגבור על הנביא המכשיל את צבא ארם בעזרת כוח פיזי. לכאורה נראה דבר זה תמוה, וכך שואל מלבי"ם:

וַיִּפְּלֵא מֵאֵד: אַחַר שְׂנוּדַע לֹו שֶׁהַנְּבִיא יוֹדֵעַ כָּל תַּעְלוּמוֹת, כָּל שֶׁכֵּן שִׂיִּדַע שְׂרוּצָה לְקַחְתּוֹ, וַיִּשְׁמַר מִפְּנֵיו!

באמת, אין סתירה הגיונית הכרחית בין ידיעת הנסתר של אלישע כשלעצמה לבין תכנית הפעולה של מלך ארם. תיאורטית ומעשית, יכול אדם לדעת מראש על בואם של "סוסים וְרֶכֶב וְחֵיל כְּבֹד" כדי לתפסו, ואף על פי כן אין לו מנוס, וידיעתו לא תצילנו. העצמה והריבוי של הבאים לתפסו הם שיקבעו. לכל אשר יפנה, יהיו הרודפים בעקבותיו, עד אשר יסגרו עליו וישתלטו בכוח על הבורח. אפשר שזה היה הלך המחשבה של מלך ארם, בהגותו את תכנית הפעולה שלו. ואפשר עוד, שלדעת מלך ארם, אין אלישע "יודע כל תעלומות", וייתכן להפתיעו בדותן עירו כשהוא ישן על מיטתו.

אולם, שלא כמו שחושב מלך ארם, ידיעת הנסתר של אלישע אינה סגולה מאגית שניחן בה הנביא (לעתים או תמיד); ידיעה זו היא אחד הכוחות שהעניק ה' לשלוחו איש האלוהים, והיא ניתנת לו בהתאם לצורכי השעה והעניין שבו פועל הנביא. עם השתנות הנסיבות והצרכים, ינתן לאלישע מאת ה' כוח אחר או כוחות אחרים לשם מילוי תפקידו, בהתאמה לצורך השעה. מה שיכשיל אפוא את תכניתו של מלך ארם לא תהא דווקא ידיעת הנסתר של אלישע, אלא הגנת ה' שתינתן לשלוחו בהתאם לנסיבות המתחדשות ועל פי בקשת הנביא.

זו הנקודה שהחמיץ מלך ארם: אף לאחר תיאורו של אלישע בפי אחד מעבדיו, אין המלך מפנים תפיסה חדשה ביחס לנביא בישראל. עדיין הוא רואה בו עושה נפלאות בעל יכולת מאגית, אף אם יוצאת דופן. אין הוא תופס כי אלישע הוא 'איש האלוהים', וכוחו בא לו מאל כול אשר מינה את אלישע לשלוחו.

תפיסה מעוותת זו של מלך ארם את הנביא הישראלי - מצאנוה כבר בתחילת סיפור ריפוי נעמן, כשהמלך נפגש לראשונה עם עובדת קיומו של "הַנְּבִיא אֲשֶׁר בְּשֶׁמְרוֹן". וכפי שהובילה תפיסה זו את המלך אז לחשוב שיוכל לכפות את הנביא לרפא את עבדו,⁸ כך

8. הוא חשב לעשות זאת באמצעות מלך ישראל, שעל פי מחשבתו של מלך ארם שימש כפטרוננו של הנביא. לשם כך שלח איגרת תקפנית אל מלך ישראל ולשם כך הביא עמו נעמן "סוס ורכב". ראה על כך בעיון ב שם, סעיפים 4-5.

הוא סבור גם עתה כי יוכל 'לקחת' את הנביא אליו באלימות, באמצעות "סוסים וְרֶכֶב וְחֵיל כְּבֹד"⁹.

נמצא אפוא, כי התרחבות פרסומו של אלישע בקרב הצמרת הארמית, שעמדנו עליה בסעיף הקודם, לא שינתה באופן מהותי את ההתייחסות אליו מצדו של מלך ארם. אף שנודעו לו למלך ארם עובדות חדשות ביחס לאלישע, והללו הגדילו את דמות הנביא בעיני המלך, לא שינתה ידיעתו את הערכתו לנביא כעושה נפלאות מוצלח, אשר לא יוכל לעמוד בפני עצמת הצבא הארמי כשזו תהיה מופנית כנגדו. רק לקראת סופו של סיפורנו, ייתכן שיחסו של מלך ארם לאלישע משתנה לטובה (דבר שאינו מפורש בסיפור אך משתמע ממנו). אז הוא מסיק את המסקנה הנכונה מעובדת פעילותו של הנביא לטובת עמו - שיש להפסיק את פשיטות גדודי ארם בישראל.

בשלב הזה של סיפורנו (החל מפסוק יד) מתואר עימות אופייני בין הנביא לרודפיו, שכמותו מתוארים במקרא עוד אחדים.¹⁰ קיים דמיון מסוים בין העימות המתואר בסיפורנו לזה המתואר בפרק א' בספרנו, בין אליהו לבין שלוחי אחזיה, הנשלחים אף הם לתפוס את הנביא ולהביאו אל המלך. בסיפורים אלה ודומיהם סבור איש השררה בעל הכוח הארצי כי יוכל להשתיק את הקול האלוהי העולה מדברי הנביא או ממעשיו. הנביא הרי נטול כל עצמה פיזית, ועל כן נראה כ'טרף קל' לחיל המופעל כנגדו. אך כמו בסיפורים דומים, עתיד להתברר גם בסיפורנו כי עצמתו של דבר האלוהים ושל נושאו המוגן על ידי שולחו, רבה מכל סוס ורכב ומכל חֵיל כבד, ואין היא זקוקה למכשירים אלו כדי לנצח.

9. ההבדל בין שני הסיפורים הוא, שבסיפור הקודם היה העימות סמוי, ואילו בסיפורנו העימות מפורש ובוטה, ללא כל ניסיון להסתירו או לעדונו.

10. ראה לעיל או בראש הסעיף ובהערה 1 שם.